

MATHIAS BEER

A németek elűldözése Magyarországról és beilleszkedésük a megosztott Németországba

Okok, folyamatok, eredmények

1.

„Így történt hát akit otthon akartak tartani otthon is maradt de minket szegényeket elűldöztek, itten van hát ippeg a fele a fele meg odahaza én meg hát mindig azt gondolom, ha van igasság akkor talán visszamehetünk drága hazánkba, mert aztat sohasem feledhessük.”¹

Az idézet egy 1947. április 11-én megjelent levélből származik, a Magyarországon született és 1944-ig ott is dolgozó néprajzos, Eugen Bonomi² hasonló leveleket tartalmazó gyűjteményének része. Azt nem tudjuk, hogy a levelet ki írta, de azért magában a levélben akad egy-két utalás. Az írója egy férjhezett középkorú asszony, aki magát „sváb”-nak tartja, két leánygyermek anyja, a dialektusból pedig arra következtethetünk, hogy Budapest környékéről, talán Budaörsről származik. Amikor a levelét írta, Németország délnyugati részén, talán Észak-Württembergben élt.

-
- 1 Eugen Bonomi: Mein Briefwechsel mit heimatvertriebenen Deutschen aus dem Ofner Bergland/Ungarn. [Levelezésem a Budai-hegység/Magyarország területéről elűldözött németekkel.] In: *Württembergisches Jahrbuch für Volkskunde* 5 (1961/64), 157–187. o., itt 180. o. és k.
 - 2 A témához kapcsolódóan lásd: Anton Tafferner: Dr. Eugen von Bonomi (1908–1979) zum Gedächtnis. [Dr. Eugen von Bonomi (1908–1979) emlékezete.] In: *Jahrbuch für ostdeutsche Volkskunde* 23 (1980), 280–302. o.; Eugen Bonomi: Mein Weg als Volkskundler. [Néprajzosként bejárt utam.] In: *Jahrbuch für ostdeutsche Volkskunde* 8 (1964), 272–289. o.; Eugen Bonomi: Meine Gewährsleute im Ofner Bergland in Ungarn. [Adatközlőim Magyarországról, a Budai-hegységből.] In: *Jahrbuch für ostdeutsche Volkskunde* 17 (1974), 51–86. o.

A levél kérdésre ösztönöz. Mi történt, hogy e sváb asszony 1947-ben nem a budai hegyek közül, hanem a német Délnyugatról írt Bonominak? Miért is „üldözték el” – amint írja – a címzetthez hasonlóan családjával együtt Magyarországról? Minek köszönhető, hogy vele ellentétben mégis sok sváb Magyarországon maradhatott, ami miatt „itten van hát ippeg a fele a fele meg odahaza”? Hová érkeztek a kiutasítottak? Jelen tanulmány első része ezekre a kérdésekre keresi a választ. Rá szeretnénk világitani a németek második világháborút követő magyarországi elűldözésének elhatározására, kontextusára, körülményeire.

Tehát amíg pillantásunkat először az 1947, vagyis a levél keltezését megelőző időkre vetjük, addig a tanulmány második része az ezt követő időszakra vonatkozó kérdéseket vet fel. Teljesült-e a levél írójának a vágya, visszatért-e szeretett hazájába? Miként alakult az ő sorsa, a családjáé, a több ezer magyarországi menekülté és elűldözötté? Megtörtént-e „hamarosan a viszontlátás szeretett hazánkban”, vagy pedig egy olyan hosszú folyamat következett be, melynek során a régi hazát a szívekben őrizve az érintettek új hazát építettek fel Németországban? A magyarországi menekültek és elűldözöttek németországi beilleszkedésének stációit elsősorban az ő szemszögükből ábrázoljuk és hasonlítjuk össze Németország különböző vidékein.

A tanulmány két részét a budai hegyek közül származó sváb asszony példaértékű története köti össze egymással, valamint a magyarországi kitelepítés sajátos vonásának kérdése – „itten van hát ippeg a fele a fele meg odahaza”.

2.

Az első világháborút követő nagy területveszteségeket semmissé teendő, a sok népet magában foglaló magyar állam politikája a harmincas években a nemzetiszocialista német birodalom felé közeledett.³ Ez javára szolgált a jelentős, mintegy félmillió német népességnek, amely az ország több, egymással nem összefüggő területén telepedett le. Az 1940. augusztus 30-i bécsi döntéssel az 1938-ban alapított Volksbund der Deutschen in Ungarn legitim vezetője lett. A nemzetiszocialista német birodalom vereségével a népcsoport védelme is megszűnt.

3 Vö.: Holger Fischer, Konrad Gündisch közreműködésével: *Eine kleine Geschichte Ungarns*. [Magyarország rövid története.] Frankfurt am Main, 1999.; Norbert Spannenberger: *Der Volksbund der Deutschen in Ungarn 1938–1944 unter Horthy und Hitler*. [A Volksbund der Deutschen in Ungarn 1938 és 1944 között, Horthy és Hitler idejében.] München, 2002.

Miután Románia 1944 augusztusában bekövetkezett átállása a szövetségesek oldalára a szovjet csapatok számára egészen a magyar határig szabaddá tette az utat, a népcsoport vezetése a birodalmi németekkel közösen evakuációs terveket készített.⁴ A keleti területekről már szeptemberben útnak indultak a menekültek karavánjai. Baranya tervszerű evakuálása október második felében kezdődött meg. Ennek ellenére a lakosság kevés hajlandóságot mutatott otthona elhagyására. A háború végéig körülbelül hatvanezer német hagyta el az országot. „Vad üldözésekre”, amilyenek Lengyelországban és Csehszlovákiában a háború utolsó hónapjaitól egészen 1945 nyaráig zajlottak, Magyarországon nem került sor. Ezzel szemben más délkelet-európai országokhoz hasonlóan Magyarországról is mintegy hatvanötezer embert deportáltak munkaerőként a Szovjetunióba.⁵

Az 1945. esztendő júliusában és augusztusában megtartott potsdami konferencián a „három nagy”, az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és a Szovjetunió hosszas viták után megegyezett egy jegyzőkönyvben. Ez kiemelkedő jelentőséggel bír, s nem csupán Németország jövőjét illetően.⁶ A XIII. cikkely a következőket tartalmazza: „A három kormány [...] elismeri, hogy a Lengyelországban, Csehszlovákiában és Magyarországon maradt német népességet vagy annak részeit vissza kell telepíteni Németországba. Megegyeznek, hogy minden áttelepítésnek, amelyik majdan megtörténik, rendben és humánus módon kell lezajlania”. Az eufemisztikusan áttelepülésnek nevezett elűldözés konkrét kivitelezésére vonatkozó tervek kidolgozását a Szövetséges Ellenőrző Tanácsra bízták, amely az elképzeléseit 1945. november 20-án terjesztette elő.

4 Vö.: Theodor Schieder et al. (szerk.): *Das Schicksal der Deutschen in Ungarn Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*. [A németek sorsa Magyarországon. A németek Kelet-Közép-Európából való elűldözésének dokumentációja.] II. kötet. Bundesministerium für Vertriebene, Flüchtlinge und Kriegsgeschädigte. Bonn, 1956. Ndr. München, 1984, 32E-72E o. A dokumentáció geneziséről lásd: Mathias Beer: Im Spannungsfeld von Politik und Zeitgeschichte. Das Großforschungsprojekt „Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa”. [A politika és a kortörténet feszültségmezéjén. „A németek Kelet-Közép-Európából való elűldözésének dokumentációja” kutatási projekt] In: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 46 (1998), 345–389. o.

5 *Das Schicksal* (lásd 4. lábjegyzet), 41E-44E o., valamint a kötet többi tanúvallomása. Továbbá: *A magyarországi németek elhurcolása 1944/45-ben*. Dokumentumkötet. Budapest, 1990.

6 Fritz Faust: *Das Potsdamer Abkommen und seine völkerrechtliche Bedeutung*. [A potsdami egyezmény és nemzetközi jogi jelentősége.] 4., átdolgozott kiadás. Frankfurt am Main, 1969.; Wolfgang Benz: *Potsdam 1945. Besatzungsherrschaft und Neuaufbau im Vier-Zonen-Deutschland*. [Potsdam, 1945. Megszálló hatalom és újjáépítés a négy övezetre osztott Németországban.] München, 1986.; Boris Meissner et alii. (szerk.): *Das Potsdamer Abkommen*. [A potsdami egyezmény.] Bécs, 1996.

Ezek szerint Magyarországról 1945 decembere és 1946 augusztusa között kellett volna félmillió németet az amerikai megszállási övezetbe szállítani.⁷

A XIII. cikkely rendelkezéseiben föl lehet ismerni azt az elvet, amely a második világháború győztes nagyhatalmait a háború utáni új európai rend kialakítása fölötti elmékedéseikben vezérelte – az etnikailag tiszta nemzetállam elvét. A szövetségesek, kiváltképp Nagy-Britannia, már a második világháború alatt úgy vélték, hogy Európa békéjét csak ez a 19. századba visszanyúló elképzelés biztosíthatja.⁸ Ennek az elvnek a 20. századi európai történelemben újra és újra a kisebbségek váltak áldozataivá, legyen szó akár az 1912–13-as Balkán-háborúk áttelepítéseiről, akár az 1923-as lausanne-i szerződés értelmében végrehajtott görög–török lakosságcsereiről, akár a szovjet hatalmi szférában lezajlott kitelepítésekről, áttelepítésekről deportálásokról, vagy akár a nemzetiszocializmus idején történt, a megsemmisítés politikájához⁹ kapcsolódó nagyszabású népesség-eltolódásokról. Végeredményben ebbe a hosszan elnyúló láncolatba tagozódik be a német lakoságnak a birodalom keleti területeiről, illetve a német kisebbségnek egy sor kelet- és délkelet-európai országból való, a potsdami konferencián elhatározott elüldözése.¹⁰

7 Plan der Umsiedlung der aus Österreich, der Tschechoslowakei, Ungarn und Polen ausgewiesenen deutschen Bevölkerung nach den vier Besetzungszonen Deutschlands. [Az Ausztriából, Csehszlovákiából, Magyarországról és Lengyelországból a Németország négy megszállási övezetébe kitelepített németek letelepítésének terve.] In: *Deklarationen, Gesetze, Befehle*. Berlin, 1946. 65. o. és k.; Klaus-Dietmar Henke: *Der Weg nach Potsdam. Die Alliierten und die Vertreibung*. [Az út Potsdamra. A szövetségesek és az elüldözés.] In: Wolfgang Benz (szerk.): *Die Vertreibung der Deutschen aus dem Osten. Ursachen, Ereignisse, Folgen*. Frankfurt am Main, 1985. 49–69. o.; Detlef Brandes: *Großbritannien und seine osteuropäischen Alliierten 1939–1943. Die Regierungen Polens, der Tschechoslowakei und Jugoslawiens im Londoner Exil vom Kriegsausbruch bis zur Konferenz von Teheran*. [Nagy-Britannia és kelet-európai szövetségesei 1939–1943. Lengyelország, Csehszlovákia és Jugoszlávia londoni emigráns kormányai a háború kitörésétől a teheráni konferenciáig.] München, 1988.

8 Eugene Kulischer: *Europe on the Move. War and Population Changes, 1917–47*. [Európa mozgásban. Háború és népességcsere, 1917–1947.] New York, 1948.; Michael R. Marrus: *The Unwanted European Refugees in the Twentieth Century*. [Nemkívánatos menekültek Európában a huszadik században.] Oxford, New York, 1985.; Hans Lemberg: „Ethische Säuberung”. Ein Mittel zur Lösung von Nationalitätenproblemen? [„Etnikai tisztogatás”. A nemzetiségi problémák megoldásának eszköze?] In: *Aus Politik und Zeitgeschichte B 46* (1992), 27–38. o.; Norman M. Naimark: *Fires of Hatred. Ethnic Cleansing in the 20th Century*. [A gyűlölet tüzei. Etnikai tisztogatás a 20. században.] London, 2001.

9 Götz Aly: „Endlösung”. *Völkerverschiebung und der Mord an den europäischen Juden*. [„Végző megoldás”. A népek áthelyezése és az európai zsidók meggyilkolása.] Frankfurt am Main, 1998.

10 *Umsiedlung, Flucht und Vertreibung der deutschen als internationales Problem. Zur Geschichte eines europäischen Irrwegs*. [A németek áttelepítése, menekülése és elüldözése mint nemzetközi probléma. Egy európai tévút történetéről.] Kiadta Haus der Heimat Baden-Württemberg a baden-württembergi Kulturális, Ifjúsági és Sportminisztérium megbízásából. Stuttgart, 2002.

Fölvetődik a kérdés, hogy miért éppen ebből a három országból – Lengyelországból, Csehszlovákiából és Magyarországról – „telepítették át” a németeket. Lengyelország esetében az ok a határoknak a szövetségesek által elhatározott nyugati irányú eltolása volt.¹¹ A keleten elvesztett területekért, amelyek már az 1939-es Hitler-Sztálin paktumban a Szovjetunióhoz kerültek, Lengyelországot nyugaton kárpótolták a Németországtól leválasztott részekkel. A határok eltolódásához kapcsolódott a lakosság eltolódása.¹² Csehszlovákia a vitatott német-cseh határmenti területek, a Szudéta-vidék miatt került be a XIII. cikkelybe.¹³ Az ott többségben lévő német lakosságot a csehek és a szövetségesek zavaró tényezőként értékelték, a helyzetet az elüldözés révén vélték jónak megoldani. Ám Magyarország esetében mindez nem érvényes. Az ország határai a második világháború után is lényegében meggyeztek a Trianonban megállapított határokkal. Magyarország nem volt határos Németországgal, határai mentén nem élt nagy, egybefüggő tömegben német kisebbség. Ám Magyarország nem csak ebből a szempontból kivétel.¹⁴ Az ország Délkelet-Európa egyetlen olyan állama, ahol jelentős német kisebbség élt, s a potsdami szerződés XIII. cikkelye név szerint is megemlíti. Ráadásul Magyarország az egyetlen olyan „ellenséges ország”, vagyis második

11 Hermann Graml: *Die Alliierten und die Teilung Deutschlands. Konflikte und Entscheidungen 1941–1948.* [A szövetségesek és Németország felosztása. Konfliktusok és döntések 1941–1948.] Frankfurt am Main, 1985.

12 Klaus-Dietmar Henke: *Der Weg nach Potsdam. Die Alliierten und die Vertreibung.* [Az út Potsdamra. A szövetségesek és az elüldözés.] In: Wolfgang Benz (szerk.): *Die Vertreibung der Deutschen aus dem Osten. Ursachen, Ereignisse, Folgen.* Frankfurt am Main, 1985. 49–69. o.; Detlef Brandes: *Großbritannien und seine osteuropäischen Alliierten 1939–1943. Die Regierungen Polens, der Tschechoslowakei und Jugoslawiens im Londoner Exil vom Kriegsausbruch bis zur Konferenz von Teheran.* [Nagy-Britannia és kelet-európai szövetségesei 1939–1943. Lengyelország, Csehszlovákia és Jugoszlávia londoni emigráns kormányai a háború kitörésétől a teheráni konferenciáig.] München, 1988.; Włodzimierz Borodziej, Hans Lemberg (szerk.): *Die Deutschen östlich von Oder und Neiße 1945–1950. Dokumente aus polnischen Archiven.* [Németek az Oderától és a Neißétól keletre, 1945–1950. Dokumentumok lengyel levéltárakból.] 1. kötet. Marburg, 2000.

13 Detlef Brandes: *Der Weg zur Vertreibung 1938–1945. Pläne und Entscheidungen zum ‘Transfer’ der Deutschen aus der Tschechoslowakei und aus Polen.* [Az elüldözéshez vezető út 1938–1945. A németek csehországi és lengyelországi ‘transzferével’ kapcsolatos tervek és határozatok.] München, 2001.

14 Detlef Brandes et alii (szerk.): *Erzwungene Trennung. Vertreibungen und Aussiedlungen aus der Tschechoslowakei 1938–1947 im Vergleich mit Polen, Ungarn und Jugoslawien.* [Kényszerű válás. Üldözések és kitelepítések Csehszlovákiában és Csehszlovákiából 1938–1947 között, összevetve Lengyelországgal, Magyarországgal és Jugoszláviával.] Essen, 1999.; Richard G. Plaschka (szerk.): *Nationale Frage und Vertreibung in der Tschechoslowakei und Ungarn 1938–1948.* [Nemzeti kérdés és elüldözés Csehszlovákiában és Magyarországon, 1938–1948.] Aktuelle Forschungen, Bécs, 1997.

világháborús vesztes, amelynek a szövetségesek a XIII. cikkely révén biztosították, hogy kitelepítse német kisebbségét.

A „magyar esetnek” már a potsdami jegyzőkönyvben megnyilvánuló különlegességének ösztönzőül kellett volna hatnia a magyarokra a döntési folyamatban kialakult speciális szerepre vonatkozó kérdések fölvetésében. A legutóbbi időkig azonban ennek éppen az ellenkezőjét tapasztalhattuk. A XIII. cikkely inkább a magyar történetírásban létrejött és makacsul védelmezett „potsdami legenda” alapját jelentette.¹⁵ A szövetségesek akaratának engedelmeskedni kellett; erre hivatkozva vitatták évtizedekig a magyar politika felelősségét a német kisebbség egy részének elüldözésében. A legújabb kutatás azonban bebizonyította, hogy ez a fajta felfogás legenda, egy adott időszakhoz kötött, nacionalista-ideologikus alapon álló szemlélet.¹⁶

A magyar külügyminiszter 1945 májusában, tehát jóval a potsdami konferencia előtt keresett fel brit diplomatákat, hogy kipuhatolja, mit szólna a brit kormány kétszáz ezer magyarországi sváb Németországba való kitelepítéséhez.¹⁷

15 Katrin Sitzler, Gerhard Seewann: Nationalitätenpolitik und Geschichtsschreibung. Zur Reinterpretation der Geschichte der deutschen Minderheit Ungarns in den Jahren 1938–1948. [Nemzetiségi politika és történetírás. A magyarországi német kisebbség 1938–1948 közötti történetének reinterpetációjáról.] In: *Südosteuropa* 37 (1988), 142–170. o.; uő.: Aktuelle Stimmen zur Vertreibung aus Ungarn. [Aktuális hangok a magyarországi kitelepítésekről.] In: *Deutschland und seine Nachbarn*. Forum für Kultur und Politik H. 18 (1997), 5–39. o.

16 Balogh Sándor: A német nemzetiségű lakosság kitelepítése Magyarországról a második világháború után. In: *Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominata*. Sectio historica 22 (1982), 221–250. o.; Fehér István: *A magyarországi németek kitelepítése 1945–1950*. Budapest, 1988.; Tóth Ágnes: Migrationen in Ungarn 1945–1948. Vertreibung der Ungarndeutschen, Binnenwanderungen und slowakisch-ungarischer Bevölkerungsaustausch. München, 2001. Az eredeti magyar nyelvű kiadás: *Telepítések Magyarországon 1945–1948 között: a németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák–magyar lakosságcsere összefüggései*. Kecskemét, 1993.; További kiadványok: Sitzler, Seewann, Aktuelle Stimmen (lásd 15. láljegyzet), Krisztina Kaltenecker: Das Dilemma der Massenhaften oder vollständigen Zwangsaussiedlung der Deutschen aus Ungarn. Die Entstehungsgeschichte der Regierungsverordnung Nr. 12.330/1945 MP [A németek Magyarországról való tömeges, illetve teljes kényszer-kitelepítésének dilemmája. A 12.330/1945 MP számú kormányrendelet keletkezése.] In: *Jahrbuch für deutsche und osteuropäische Völkskunde* 44 (2001), 35–97. o.

17 *Foreign Relations of the United States. Diplomatic Paper 1945*. [Az Egyesült Államok külkapcsolatai. Diplomáciai irat 1945.] 4. kötet: Europe. Whashington, 1969. 928–952. o.; Stephen Kertész: *The Expulsion of the Germans from Hungary: A Study in Postwar Diplomacy*. [A németek kiűzése Magyarországról. Tanulmány a háború utáni diplomáciáról.] In: *Review of Politics* 15 (1953), 179–208. o.; Gerhard Seewann: Der Vertreibungsprozeß in und nach dem Zweiten Weltkrieg aufgrund britischer Quellen. [Az elüldözés folyamata a második világháború idején és után, brit források alapján.] In: uő.. (szerk.): *Migrationen und ihre Auswirkungen. Das Beispiel Ungarn 1918–1945*. München, 1997. 55–89. o.

Kérelmével, amelyet a magyar kormány a német lakosság táborokba internálásával is alátámasztott, a Szövetséges Ellenőrző Bizottsághoz utasították. Ezzel a magyar kormányzati körök kezdeményezésére lehetővé vált Magyarország felvétele a potsdami szerződés XIII. cikkelyébe.

A magyar kormánykörökkel és a szövetségesekkel folytatott beszélgetésekből megismerhetjük a svábkérdés egyébként Magyarországon is vitatott megoldásának motívumait.¹⁸ Ezek elsősorban társadalmi-gazdasági okokra vezethetők vissza. A jelentős belső vándorlással járó földreformmal a földnélküli magyar lakosság igényeit akarták kielégíteni. E ténynek a németek kitelepítésével fönnálló összefüggésére utal például a Nemzeti Parasztpárt titkárának 1945 áprilisi kijelentése: „A svábokat egytől-egyig ki kell telepíteni az országból”.¹⁹ A kitelepítési tervezetek másodsorban egy, a társadalmi-gazdasági tényezővel szoros kapcsolatban álló külpolitikai komponensre utalnak. A magyar kormánynak földre volt szüksége a szomszédos országokból menekült illetve áttelepített magyarok számára. Különösen nagy hangsúly helyeződik az erdélyi székelyekre és a Csehszlovákia szlovák területeiről származó magyarokra. Igaz, a szövetségesek visszautasították Csehszlovákia kérését, hogy magyar lakosságát a győztes hatalmak hozzájárulásával üldözhesse el. A megoldást ezután a kölcsönös lakosságcserére vonatkozó szerződésben találták meg, amelyet Csehszlovákia és Magyarország 1946 februárjában írt alá.²⁰ A magyar kormány kitelepítési tervei végül egy határozott, az etnikailag tiszta nemzetállam eszméje mellett elkötelezett nacionalista-soviniszta komponenst is felmutatnak. 1945 decemberében az akkori újjáépítési miniszter, Antall József kijelentette: „Nemzetpolitikai szempontból kétségtelen, hogy Magyarország érdeke, hogy a németek minél nagyobb számban hagyják el az országot. Soha nem lesz már ilyen lehetőségünk, hogy a németektől megszabaduljunk.”²¹ A kollektív bűnösség elméletével megtűzdelt fenti tényezők

18 Tóth Ágnes (lásd 16. lábjegyzet) gondolatmenetét követem.

19 Fehér: Kitelepítés (lásd 16. lábjegyzet), 34. o.

20 Sándor Balogh: A magyar–csehszlovák lakosságcsere-egyezmény, 1946. február 27. In: *Annales Universitatis Scientiarum Budapestensis de Rolando Eötvös nomine. Sectio Historica* 21 (1988), 367–404. o.; Korbuly Dezső: Der tschechoslowakisch-ungarische Bevölkerungsaustausch und die Umsiedlung der Deutschen aus Ungarn nach dem Zweiten Weltkrieg. [A csehszlovák–magyar lakosságcsere és a németek áttelepítése Magyarországról a második világháború után.] In: *Süüdostdeutsches Archiv* 26/27 (1983/84), 152–164. o.; Tóth (lásd 16. lábjegyzet), 177–196. o.

21 Seewann: Vertreibungsprozess (lásd 17. lábjegyzet), 73. o.; vö.: Christian Gerlach, Götz Aly: *Das letzte Kapitel. Realpolitik, Ideologie und der Mord an den ungarischen Juden 1944/45.* [Az utolsó fejezet. Reálpolitika, ideológia és a magyar zsidók meggyilkolása 1944/45.] Stuttgart, München. Különösen 430–433. o.

különbéle súlyozása nem csupán a különféle kitelepítési tervek létét magyarázza, hanem felvilágosítást nyújt arról is, hogy a döntési folyamat során miért jelentek meg különböző számok a kitelepítendő személyek körének nagyságáról, valamint a kitelepítési folyamat specifikus, regionálisan eltérő lezajlásáról.

A magyar kormány az 1945. december 22-i kitelepítési rendelettel teremtetete meg a kitelepítendő személyek körére vonatkozó jogi feltételeket. Ezt egészítette ki az 1946. január 4-i végrehajtási rendelet.²² Mindkettő felkészületlenül érte a német lakosságot. Egy budaörsi parasztasszony napló-feljegyzéseiben a következő olvasható: „Ekkor (1946. január 22.) hozta le a Hivatalos Közlöny a kormány legújabb rendeletét: mindenki, aki az 1941-es népszámlálás alkalmával magát német nemzetiségűnek vagy német anyanyelvűnek vallotta, németnek nyilvánítatik és kiutasítatik Németországba”.²³ A kitelepítési rendeletet közzététele után hamarosan Budaörsön is végrehajtották. „Egyszer csak éjszaka a felső Új utcában, a Diófa utcában és még négy másik utcában ébresztgetni kezdték az embereket. A rendőrség negyedórányi időt adott, az embereket kihajtották házaikból. Az első alig vihettek valamit magukkal, éppen csak annyit, amennyit hirtelen ki tudtak venni a ládákból és egy-két csomagban magukkal vihettek a vasúthoz. Az első vonat ezekkel az emberekkel telt meg.” Ezeket a naplófeljegyzéseket alátámasztja a Magyarországért felelős Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyve, valamint a németországi amerikai zóna helyettes katonai kormányzójának, Lucius D. Clay tábornoknak a jelentése: „Az első magyarországi szerelvény siralmas látványt nyújtott. A kitelepítetteket élelem és személyes csomag nélkül indították útnak, éhesen és nyomorultan érkeztek meg. Többszöri szemrehányás eredményeképpen megállapodás született, hogy mindegyik kitelepített kisebb poggyászt és ötszáz birodalmi márkát magával vihet.”²⁴ A kitelepítési folyamatot ért amerikai kritikának

22 A két dokumentum szövege német nyelven In: Das Schicksal (lásd 14. lábjegyzet) 91E-104E o.

23 Das Schicksal (lásd 14. lábjegyzet) 172–199. o.

24 Lucius D. Clay: *Decision in Germany*. [Döntés Németországban.] New York, 1950. 313. o., és k. Cseh Gergő Bendegúz (szerk.): *Documents of the Meetings of the Allied Control Commission for Hungary 1945–1947*. [A Szövetséges Ellenőrző Bizottság Magyarországról szóló ülésinek dokumentumai.] H. n., 2000. 129. o.: “first five trains had arrived in the U.S. Zone with many deportees in a very miserable and hungry state. Furthermore, cases had come to light where deportees had only been given a few hours’ notice to leave.” [Az első öt szerelvény úgy érkezett az amerikai zónába, hogy sok deportált borzalmas és kiéhezett állapotban volt. Azonkívül olyan esetek kerültek napvilágra, hogy a deportáltaknak csak néhány órát adtak a távozásra.]

melegtek a következményei. A következő szállítmányok helyzetének javulását a már korábban idézett asszony levele is igazolja: „Egy fejre 80 kg öltözetet és 20 kg étket vihettünk magunkkal.”²⁵

1946. január 16-tól kezdődően kitelepítették a Budaörsön, valamint a Budai hegység más településein lakó németek nagy részét, de nem mindenkit. A már idézett levél szerzőjét családjával a falujából induló első vonattal szállították el. Csak a férjét tartották egy ideig vissza, ám egy későbbi vonatra ő is felkerült. Eltérve az eredeti tervektől, ezekkel a transzportokkal egy időben szállították el a németeket az Ausztriával határos nyugati országrészekből, majd végül Baranyából és Bácskából. Az érintettek, hazai környezetükben mélyen gyökerezve, önértelmezésükben Magyarországhoz kötődve,²⁶ abból indultak ki, hogy a kitelepítés ideiglenes lesz. „Közülünk senki nem hitte, hogy ez a kitelepítés valami végleges dolog lehet, mindenki bízott a visszatérésben. A vagonokra efféléket írtunk. »Tavasza elmegyünk, szüretre visszajövünk!« [...] A mi transzportunkkal utazott a helyi zenekar több tagja. Búcsúzáskor fölálltak a vagonok előtt, érzelmesen, nehéz szívvel játszva a magyar nemzeti himnusz: »Isten, áldd meg a magyart«”.²⁷

Az elszállítások 1946-ban január és június, majd szeptember és november között zajlottak le, a Szövetséges Ellenőrző Tanács ajánlásai szerint az amerikai megszállási övezetbe, Hessenbe, Bajorországba, de főként Észak-Württembergbe és Észak-Badenbe. Az 1952-ben alakult Baden-Württemberg tartományban a szudétanémetek után a magyarországi németek alkották az elüldözöttek második legnagyobb csoportját.²⁸ A kitelepítési praxis elégtelen feltételei – az Egyesült Államok 1946 júliusában több vonatot

25 Bonomi, Mein Briefwechsel (lásd 1. lábjegyzet), 180. o. és k.

26 Gerhard Seewann: Siebenbürger Sachse, Ungarndeutscher, Donauschwabe? Überlegungen zur Identitätsproblematik des Deutschen in Südosteuropa. [Erdélyi szász, magyarországi német, dunai sváb? Gondolatok a délkelet-európai németiség identitásproblematikájáról.] In: uő. (szerk.): *Minderheitenfragen in Südosteuropa*. München, 1992. 139–155. o.

27 Anna Theresia Lenner: Ausweisung der Volksdeutschen aus Békásmegyer – Anno 1946. [A népi németek kitelepítése Békásmegyerről – anno 1946.] In: Anna Hercegfői, Barbara Moser (szerk.): *Streifzug durch die Vergangenheit bis zur Gegenwart*. Zum 25. Heimattreffen der Békásmegyerer-Krottendorfer in Dallau bei Mosbach, 23. April 1983. Eltztal-Dallau, 1983. 28–31.o., idézet 29. o.

28 Gerhard Borawski: Vertriebene und Flüchtlinge 1950 und 1961. [Elüldözöttek és menekültek. 1950 és 1961.] In: *Historischer Atlas von Baden-Württemberg*. Előszó XII, 6. Térképhez. Kiadta a Kommission für geschichtliche Landeskunde in Baden-Württemberg. 9. Lieferung. Stuttgart, 1982.; *Flucht, Vertreibung, Eingliederung. Baden-Württemberg als neue Heimat. Begleitkatalog zur Ausstellung*. [Menekülés, üldözés, beilleszkedés. Az új haza: Baden-Württemberg. A kiállítás katalógusa.] Kiadta az Innenministerium Baden-Württemberg. Von Immo Eberl. Sigmaringen, 1993. 126–132. o.

visszaküldött Magyarországra –, valamint a bel- és külföldi kritika hatására az Egyesült Államok 1946 közepén átmenetileg megtagadta a magyarországi üldözöttek további befogadását. Végül 1946 végén a magyarországi belső problémák miatt a transzportokat végleg leállították. Ebben az első kitelepítési fázisban, amely szoros összefüggésben állt a földreform által kiváltott kaotikus belső migrációval, összességében nagyjából 150.000 személyt szállíthattak Németországba. A rendelkezésünkre álló megbízhatatlan számadatok maguk is a helyzet áttekinthetlenségéről tanúskodnak.²⁹

A kitelepítések leállítása, valamint a lakosságcsere-egyezmény révén kötelezően befogadandó szlovákiai magyarok miatt 1947 elejére Magyarországon kiéleződött a helyzet. Ezért a magyar kormány megint a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottsághoz fordult azzal a kéréssel, hogy a német kisebbség további tagjait telepíthesse ki.³⁰ Végül is a Bizottság szovjet tagjánál talált meghallgatásra. 1947 augusztusától a kitelepítetteket szállító vonatok a szovjet megszállási övezetbe, elsősorban Szászországba mentek. Ebben a fázisban a németek kitelepítésének etnikai és politikai kritériumai fokozatosan háttérbe szorultak a szociális és gazdasági kritériumok mögött. A kitelepítés most kiváltképpen Tolna, Baranya és Somogy megyéket érintette. E három megye aránytalanul nagy részesedését³¹ a későbbi kitelepítési hullámból a szlovákiai magyarok befogadásával lehet megmagyarázni. „Ekkortájt ismét egy úgynevezett »áttelepítési bizottság« érkezett, amelynek lakhelyet kellett szereznie a Csehszlovákiából kitelepített magyarok számára. A lakhelyeket a korábbi besorolást immár figyelmen kívül hagyva lefoglalták. A Volksbund tagja voltál-e vagy sem, senkit nem érdekelt. [...] Községünkben (Hegyhátmaróc) a kitelepítések 1948 májusában kezdődtek el. Száz németből

29 Az eltérő számadatokról lásd. Tóth (16. lábjegyzet), 167–175. o., és Mathias Beer: *Deutsche aus Ungarn in West- und Ostdeutschland. Eingliederung der Flüchtlinge und Vertriebenen unter den Bedingungen unterschiedlicher Gesellschaftssysteme.* [Magyarországi németek Nyugat- és Kelet-Németországban. A menekültek és kitelepítettek beilleszkedése különböző társadalmi rendszerek feltételei mellett.] In: Gerhard Seewann (szerk.): *Migrationen und ihre Auswirkungen. Das Beispiel Ungarn 1918–1995.* München, 1997, 127–146. o., különösen 132. o., 18. lábjegyzet.

30 A magyar kormány 1947. június 11-i jegyzéke a Szövetséges Ellenőrző Bizottsághoz, idézi Tóth (lásd 16. lábjegyzet), 202. o.

31 Füzes Miklós: A magyarországi németek elleni intézkedések, 1944–1950. In: *Suevia Panonica* 17 (1989), 68–84. o.; vö.: Josef Kiss: *Zur Vertreibung und Verschleppung der Ungarndeutschen aus der Schwäbischen Türkei unter besonderer Berücksichtigung des Ortes Gyöngk/Jink.* [A magyarországi németek kitelepítése és elhurcolása Tolnából, Baranyából és Somogyból, különös tekintettel Gyöngk/Jink településre.] München, 1995.; Rutsch Nóra: A magyarországi németek kitelepítése és beilleszkedése a szovjet megszállási övezetben 1947–1948-ban. Szakdolgozat. Pécsi Egyetem, 2001.

hetvenötnek kellett ily módon elhagynia hazáját. [...] Az én transzportom 1948. május 25-én indult Dombóváron és Budapesten át Pirnába.³² Az 1947 augusztusában és szeptemberében, valamint 1948 januárjától júniusig zajló második kitelepítési fázis összességében harminchárom transzportját először jobbra a pirnai „Szürke Kaszárnya” nevezetű befogadó-táborba szállították.

A pirnai táborba érkezett első transzport sok információval szolgál az egyes transzportok állapotáról. Egy transzport átlagosan 1500 főből állt, magyar személyzet, orvosok és nővérek is kísérték. A kiutasítottak egészségi állapotát „általában jó”-nak minősítették. A nők száma jócskán meghaladta a férfiakét. A hetedik „áttelepülő transzport” létszáma 751 nő, 537 férfi és 260 gyermek volt. A kiutasítottak Baranyából származtak, a vonat Villányból indult. A hatóságok pontos kimutatást vezettek az egyes transzportokban található SS-tagokról, akiket a vércsoport-tetoválásukról ismertek fel.³³

A kitelepítés második fázisa során mintegy ötvenezer svábot üldöztek el.³⁴ 1950-ben családegyesítés keretében még egy sor „repatriáló transzport” érkezett Magyarországról az NDK-ba.³⁵ Magyarországon körülbelül kétszáz-ezer sváb maradt. A kitelepítést elkerülendő sokan menekültek a városokba, ahol ipari munkásként „merültek alá”.

Amikor a már idézett magyarországi német asszony a levelét megírta, a sváb közösségeket már háromfelé osztották – Magyarország, amerikai zóna, szovjet megszállási övezet. Ezt először maga a kiutasítás okozta. Amint az akkori tapasztalatok mutatták, még a humánus és rendezett áttelepülés is komoly következményekkel járt az érintett közösségekre nézvést. Az egykor zárt faluközösségek atomizálódását másodsorban a győztes hatalmak által az elejétől fogva kitűzött azon cél okozta, amely szerint a menekülteknek gyorsan kell asszimilálódniuk az éppen adott letelepülési területen. Ezért a szövetségesek ügyeltek arra, hogy a menekülteket és elüldözötteket ne telepítsék le nagyobb csoportokban. Például az egykori budaörsieket 1952-ben Baden-Württemberg tizenhat körzetének 212 helységében osztották szét.³⁶ Nem volt ez másképp a szovjet megszállási övezetben sem. Az ott tudatosan

32 Das Schicksal (lásd 4. lábjegyzet), 87–90. o., idézet 89. o. és k.

33 Drezdai Állami Levéltár, LRS, Mdi 2458, 1947. 9. 7: Jelentés a magyarországi 7. áttelepülő transzportról.

34 Drezdai Állami Levéltár, LRS, Mdi 2458: Jelentések a magyarországi áttelepülő transzportokról.

35 Drezdai Állami Levéltár, LRS, Mdi 3006.

36 Georg Pfündt: Verteilung der Budaörser in den einzelnen Ortschaften Württembergs und Badens. [A budaörsiek szétosztása Württemberg és Baden egyes helységeiben.] In: *Budaörser Heimatbuch*. Összeállította Franz Riedl. Stuttgart, 1952. 203. o. és k.

„áttelepülőknek” nevezett magyarországi elüldözöttek 35 járásban és városi kerületben telepítették le. A számuk a Nyugatra való menekülés okán egy éven belül tízezerre csökkent.³⁷ Nem lebecsülendő azoknak a – pontosan meg nem határozható – száma sem, akik titokban visszaszöktek Magyarországra. Az egykori faluközösségek atomizálódását és szétszórását harmadsorban az 1945 után hamarosan egyértelművé váló Kelet-Nyugat ellentét, a hidegháború okozta. A különböző megszállási övezetekbe került magyarországi németek azon eltérő utak bejárására ítéltettek, amelyeket a létrejövő Német Szövetségi Köztársaság, illetve az NDK tett meg. „Itten van hát ippeg a fele a fele meg odahaza”, érvényes volt ez az összes magyarországi németre, bármelyik megszállási övezetben ugyanúgy, mint odahaza.

3.

A már idézett névtelen asszony ugyanúgy zárta levelét, amint az a legtöbb menekült és elüldözött³⁸ vágyaiban megfogalmazódott: bekövetkezik „hamarosan a viszontlátás szeretett hazánkban”. Ezzel állt szemben a származási országok és a szövetségesek határozott akarata. Számukra az áttelepítés és az elüldözés visszafordíthatatlan volt. Ezért is tettek meg mindent a megszálló hatalmak, hogy a menekültek és elüldözöttek a lehető leggyorsabban gyökeret verjenek Németországban. Ennek az óhajnak a szolgálatában állt az az asszimilációs politika, amelyet az adott német kormányzati köröknek és hatóságoknak előírtak.³⁹ Az újonnan érkezetteket utasításokkal és tiltásokkal kí-

37 Drezdai Állami Levéltár, LRS, Mdl Nr. 303: Magyarországi áttelepülők, az 1949. február 28-i állapot. Vö.: Helge Heidemeyer: *Flucht und Zuwanderung aus der SBZ/DDR* [Menekülés és bevándorlás a szovjet megszállási övezetből majd az NDK-ból.] 1945/1949–1961. *Die Flüchtlingspolitik der Bundesrepublik Deutschland bis zum Bau der Berliner Mauer*. [A Német Szövetségi Köztársaság menekültpolitikája a berlini fal felépítéséig.] Düsseldorf, 1994; Volker Ackermann: *Der 'echte' Flüchtling. Deutsche Vertriebene und Flüchtlinge aus der DDR (1945–1961)*. [Az 'igazi' menekült. Német elüldözöttek és menekültek az NDK-ból, 1945–1961.] Essen, 1995.

38 A kitelepítettek vonatkozásában az 1953. évi törvényi szabályozásban előírt „hajzából kitelepített”, „elüldözött”, „menekült” terminusok előtt használt kifejezésekről lásd: Mathias Beer: *Flüchtlinge, Ausgewiesene, Neubürger, Heimatvertriebene. Flüchtlingspolitik und Flüchtlingsintegration in Deutschland nach 1945 begriffsgeschichtlich betrachtet*. [Menekültek, kitelepítettek, új polgárok, hazájukból kitelepítettek. Az 1945 utáni németországi menekültpolitika és integráció a fogalmak történetének tükrében.] In: uő. et al. (szerk.): *Migration und Integration. Aufnahme und Eingliederung im historischen Wandel*. Stuttgart, 1997. 145–167. o.

39 Thomas Grosser: *Das Assimilationskonzept der amerikanischen Flüchtlingspolitik in der US-Zone nach 1945*. [Asszimilációs koncepció és menekültpolitika az amerikai megszállási övezetben 1945 után.] In: uő. et al. (szerk.): *Flüchtlingsfrage – das Zeitproblem. Amerikanische Besatzungspolitik, deutsche Verwaltung und die Flüchtlinge in Württemberg-Baden 1945–1949*. Mannheim, 1993. 11–54. o.; Sylvia Schraut: *Flüchtlingsaufnahme in Württem-*

vánták gyorsan beolvasztani a helyi lakosságba. Ennek a politikának rendelték alá a kiutasítottak elosztásának gyakorlatát, miután a táborokból kiengedték őket, s ennek feleltek meg az amerikai katonai kormányzat által hozott törvények és rendelkezések. „A menekültek elosztásának biztosítania kell a helyi lakosságba való szerves beilleszkedés lehetőségét”⁴⁰, áll például Württemberg-Baden tartomány 1947. február 17-i 303. számú, a német menekültek befogadásáról és elosztásáról szóló törvényében. Ez a törvény, amely ugyanilyen formában érvényben volt az amerikai megszállási övezet többi tartományában is, kötelező érvénnyel írja elő a régi és az új polgárok teljes egyenjogúságát. Ugyanakkor kifejezetten megtiltotta, hogy az elüldözöttek és menekültek különleges egyesületeket hozzanak létre.⁴¹ Így akarták megakadályozni, hogy miután Kelet-Közép-Európában az áttelepítés és elüldözés révén „megszüntették” a kisebbségeket, Németországban jöjjenek újabbak létre. Az amerikai katonai hatóságok még az egyházak menekültügyi munkálkodását is gyanakvással figyelték, mert – nem ok nélkül – attól tartottak, hogy a menekülteket származási országok szerint szervezik meg. Így például Kelet-Württembergben a menekültek Ellwangen melletti, schönembergi záródoklatát, amelyen 1946 augusztusában főként magyarországi németek vettek részt, egy utójáték követte. A mintegy háromezer résztvevőnek megtiltották, hogy a misét követően elénekeljék a magyar himnuszt.⁴² A kelet-nyugati konfliktus kikristályosodásával az amerikaiak felhagytak ugyan a szigorú asszimilációs politikával, de azért annak nyomai még 1950-ben is fellelhetőek voltak: „A német elüldözöttek és menekültek problémájának legjobb megoldása helyi beillesztésük a német gazdaságba.”⁴³

berg-Baden 1945–1949. Amerikanische Besatzungsziele und demokratischer Wiederaufbau im Konflikt. [A menekültek befogadása Württemberg-Badenben., 1945–1949. Konfliktusok az amerikai célok és a demokratikus újjáépítés között.] München, 1995.

40 A baden-württembergi kormány értesítője, 1947 Nr. 3., 1947. 2. 26. 15–17. o.

41 „To facilitate the assimilation of expelled and refugee elements into the life of the German people, political parties whose primary aim is judged to be the furtherance of expelled and refugee interests will not be authorized.” [Az elüldözöttek és menekültek németországi asszimilálódásának megkönnyítése érdekében tilos olyan politikai pártokat létrehozni, amelyek elsődleges célja az elüldözöttek és menekültek érdekeinek képviselete.] *United States Department of State: Germany 1947. The Story in Documents.* Washington D. C. o. D. 159. o.

42 Stefan Bier: *Die Anfänge der Flüchtlingsseelsorge in der Diözese Rottenburg in den Jahren 1945 bis 1949.* [A menekültek lelki gondozásának kezdetei a Rottenburgi Egyházmegyében 1945 és 1949 között.] Vizsgadolgozat. Tübingen, 1987. 67. o.

43 Vertriebene und Flüchtlinge volksdeutschen Ursprungs. Bericht eines Sonder-Unterkomitees des Rechtsausschusses des Abgeordnetenhaus in Ausführung von H. Res. 238, einer Entschließung, die den Rechtsausschuss autorisiert, eine Untersuchung der Einwanderungs- und Nationalitätenprobleme vorzunehmen. [Népi német származású elüldözöttek

A Szovjetuniót ugyanezek a célképzetek vezérelték a maga megszállási övezetében. A szovjet katonai adminisztráció utasítására már 1945-ben felállították a Német Áttelepülők Központi Igazgatóságát.⁴⁴ Ennek az volt a feladata, hogy a legfelsőbb szinten koordinálja a menekültek befogadásához szükséges intézkedéseket. „Ha az áttelepülők látják, hogy nekik is joguk van beleszólni a községek dolgaiba, akkor jobban és gyorsabban asszimilálódnak.”⁴⁵ Egy 1948. augusztusi jelentés szerint csak „akkor tehetünk nagy és jelentős lépést az asszimiláció irányába”, ha az áttelepültek a helybéli lakosokkal egyenlő jogokkal rendelkeznek.⁴⁶ Ezzel megegyezik a NSzEP álláspontja, amely mindent megtett, hogy „az új hazában támogassa az áttelepültek asszimilációját és egybeolvadását a helybéli lakossággal, ezáltal lehetővé téve végleges beilleszkedésüket”.⁴⁷

A nyugati szövetségesek politikájához hasonlóan a szovjet megszállási övezetben is ügyeltek arra, hogy az elüldözöttek ne alakítsanak saját szervezeteiket. Ettől egyrészt azt remélték, hogy a helybéliek és az újonnan ideköltözők között elkerülhetik a konfliktusokat, másrészt pedig azt, hogy felgyorsíthatják a beolvadási folyamatot. A zittai járás 1949. januári asszimilációs állapotáról írott jelentésben, amelyet a NSzEP-képviselők körútja alapján írtak,

és menekültek. A képviselőház jogi bizottsága albizottságának jelentése H. Res feldolgozásában. A 238. határozat szerint, amelyet a jogi bizottság autorizál, vizsgálatot kell végezni a bevándorlási és nemzetiségi probléma tárgykörében.] Washington, 1950. 86. o.

44 Michael Schwartz: Zwischen Zusammenbruch und Stalinisierung. Zur Ortsbestimmung der Zentralverwaltung für deutsche Umsiedler (ZVU) im politisch-administrativen System der SBZ. [Az összeomlás és a sztálinizálás között. A Német Áttelepülők Központi Igazgatóságának elhelyezése a szovjet megszállási övezet politikai-adminisztratív rendszerében.] In: Hartmut Mehringer (szerk.): *Von der SBZ zur DDR. Studien zum Herrschaftssystem in der Sowjetischen Besatzungszone Deutschlands und in der Deutschen Demokratischen Republik*. München, 1995. 43–96. o.; Manfred Wille: *Die Zentralverwaltung für deutsche Umsiedler – Möglichkeiten und Grenzen ihres Wirkens (1945–1948)*. [A Német Áttelepültek Központi Igazgatósága – a működés lehetőségei és korlátai, 1945–1948.] In: uő. et al. (szerk.): *Sie hatten alles verloren. Flüchtlinge und Vertriebene in der Sowjetischen Besatzungszone Deutschlands*. Wiesbaden, 1993. 27–54. o.

45 Regine Just: *Die Lösung der Umsiedlerfrage auf dem Gebiet der deutschen demokratischen Republik, dargestellt am Beispiel des Landes Sachsen (1945–1952)*. [Az áttelepültek kérdésének megoldása a Német Demokratikus Köztársaság területén, Szászország példáján keresztül ábrázolva (1945–1952).] Disszertáció. Magdeburg, 1985. 86. o. A szászországi menekültek és elüldözöttek problémáját lásd még: Stefan Donth: *Vertriebene und Flüchtlinge in Sachsen 1945–1952. Die Politik der Sowjetischen Militäradministration und der SED*. [Elüldözöttek és menekültek Szászországban, 1945–1952. A szovjet katonai adminisztráció és a NSzEP politikája.] Köln, 2000.

46 Drezdai Állami Levéltár, LRS, MdI 2742, 1948. augusztusi havi jelentés.

47 Paul Merker: *Die nächsten Schritte zur Lösung des Umsiedlerproblems*. [A következő lépések az áttelepültek problémájának megoldásához.] Berlin, 1947. 7. o.

negatív példaként a magyarországi németeket említik. Minden kapcsolatfelvételt megtagadtak a helyi lakossággal, mindenféle szempontból izolálódtak. Elzárkózásukat egy a magyarországi németek soraiból való tanár irányította. Mivel ebben azt a veszedelmet látták, hogy „a néptestben tovább él egy idegen faktor”, azt javasolták a belügyminisztériumnak, „foglalkozzanak” kicsit ezzel az emberrel.⁴⁸

Ugyanakkor fontos volt az NSzEP számára, hogy az áttelepülteket megnyerje a maga politikája számára, ezáltal is tovább építendő a párt hatalmi bázisát. Ez pont a magyarországi németek köreiben ment nehezen. Az 1948. május-júniusi, Németország egységéről dönteni hivatott népszavazási kezdeményezés kampánya jellemző képet mutat az elűldözöttek egyes, származás szerint megkülönböztetett csoportjairól, miként is viszonyulnak az asszimilációhoz. A többi tábortól eltérően, ahol a szavazási arány igen magas volt, a főként magyarországi németek által lakott Szürke Kaszárnyában ez az arány igen alacsony maradt. Nem harminckilenc százalék volt, ahogyan a tévesen számoló jelentésben áll, hanem csupán 4,2 százalék. A 3.509 aláírásra jogosult magyarországi németből csupán 148-an írtak alá. Az aláírást megtagadók indoka az volt, „hogy már a fasiszta időkben is súlyos károk érték őket hamis tények prezentálása és az ezzel összefüggő aláírásgyűjtés miatt [listák szerint léptették be őket a Volksbundba], s emiatt veszítették el hazájukat. Továbbá az az álláspontjuk, hogy egyáltalán nem akartak idejönni és magyaroknak érzik magukat.”⁴⁹

Azt a megszálló hatalmak és a német hatóságok is tudták, hogy csak parancsokkal és tilalmakkal nem érhetik el az elűldözöttek gyors beolvadását a helybéli lakosságba. A menekültek és elűldözöttek millióit lakáshoz és munkához kellett juttatni. Ezt akadályozta a befogadó területek lerombolt állapota, amiért is a menekülteket és elűldözötteket eleinte jobbára vidéken, a háborútól inkább megkímélt területeken telepítették le. A fennálló táborokba új lakók kerültek. Új, néha évtizedekig fennálló barakkvárosok jöttek létre.⁵⁰ A munkaerőpiac és az egyes területekről származó menekültek és elűldözöttek specifikus

48 Drezdai Állami Levéltár, LRS, Mdl 2970, 1949. 1. 3.

49 Drezdai Állami Levéltár, LRS, Mdl 2742, 1. kötet. Jelentés a népszavazási indítvány fogadtatásáról a szászországi hazatérő- és áttelepülő-táborokban. 1948. 5. 23 – 6. 13. Uo., 2337: hangulatjelentések, 1947, 1948.

50 Mathias Beer: Lager als Lebensform in der deutschen Nachkriegsgesellschaft. Zur Neubewertung der Funktion der Flüchtlingswohnlager im Eingliederungsprozess. [A tábor mint életforma a háború utáni német társadalomban. A menekülttáborok beilleszkedési folyamatban betöltött funkciójának újraértékeléséről.] In: Jan Motte et al. (szerk.): *50 Jahre Bundesrepublik – 50 Jahre Einwanderung. Nachkriegsgeschichte als Migrationsgeschichte*. Frankfurt am Main, 1999. 56–75. o.

foglalkozási struktúrájának ellentmondásai is gyakran útjában álltak a menekültprobléma gyors megoldásának.

A magyarországi elüldözöttek között – a többi csoporttal, valamint a helyi lakossággal összehasonlítva – az összes regionális különbség ellenére is megmutatkozott a mezőgazdaságban tevékenykedők nagy aránya.⁵¹ Az amerikai katonai kormányzat által 1948-ban megrendelt szakértői jelentésben ez áll: „A legnehezebb eset a magyarországi németeké. A kisszámú értelmiségi erősen befolyásolt a nagynémet és (igen erősen) a náci érzelmek által, míg a parasztok a magyar illetve a közép-dunavidéki hagyományt ápolják. Gazdaságilag is ezt a csoportot a legnehezebb beilleszteni.”⁵² Németország délnyugati részén a kis területen zajló földművelés miatt nehéznek bizonyult a paraszti származású magyarországi németek gazdasági beillesztése. Ehhez jött még, hogy az amerikai megszálló hatóságok által kezdeményezett földreform, amely kedvezett volna az elüldözötteknek, a németek ellenállása miatt megbukott.⁵³ Noha létrehozta ugyan néhány teljes kereseti lehetőséget biztosító állást, továbbá számos mellékállást, de ezzel csupán a munkakeresők kis részének igényét tudták kielégíteni. Nem változtat ezen annak a németországi magyarnak a példája sem, aki Heilbronn körzetében jutott bő termést hozó barackültetvényhez, vagy annak a budaörsinek az esete sem, aki az öhringeni körzetben szerzett szőlőt.⁵⁴ Az esetek túlnyomó többségében foglalkozást kellett váltani.

Más volt a helyzet eleinte a szovjet megszállási övezetben, noha az itt letelepített magyarországi németek is többnyire a mezőgazdasági szektorból érkeztek. Példaként mutassuk be egy Dombóvárból Pirmába érkezett transzport foglalkozás szerinti összetételét.⁵⁵ A vonat összesen 1504 utasából 1122

51 Flucht, Vertreibung, Eingliederung (lásd 39. lábjegyzet), 206. o.

52 Carlile A. Macartney: *Das Flüchtlingsproblem in der amerikanischen Zone Deutschlands*. [A menekültprobléma Németország amerikai övezetében.] Stuttgarti Állami Főlevéltár, EA 1/012:25.

53 Sylvia Schraut: Von der Entmachtung der Groggrundbesitzer zum Siedlungsgesetz. Die Bodenreform und das Flüchtlingsproblem in der amerikanischen Besatzungszone am Beispiel von Württemberg-Baden (1945–1949). [A nagybirtokok kisajátításától a telepéstörvényig. A földreform és a menekültprobléma az amerikai megszállási övezetben Württemberg-Baden példájának tükrében (1945–1949).] In: Grosser et al. (szerk.): *Flüchtlingsfrage* (lásd 39. lábjegyzet), 129–163. o.

54 Monika Kolb: *Flüchtling, Neubürger, Unterländer. Aufnahme und Eingliederung der Vertriebenen im Landkreis Heilbronn zwischen 1945 und 1953*. [Menekült, új polgár, alvidéki. Az elüldözöttek befogadása és beilleszkedése a heilbronni körzetben 1945 és 1953 között.] Heilbronn, 1990. 149. o. és k.; Mitteilungen des Caritas Verbandes für Württemberg, Ungarndeutsche Abteilung, Rundschreiben Nr. 2, März 1948.

55 Drezdai Állami Levéltár, LRS, Mdi 3006, 1948. 6. 6.

személy volt munkaképes, 621 nő és 501 férfi. Közülük 442 nő és 398 férfi dolgozott a mező- illetve erdőgazdaságban. Jóval csekélyebb mértékben volt képviselve a gazdaság többi ágazata: hatvan nő volt háztartásbeli, a többiek – nemenként – az alábbi foglalkozási ágakból érkeztek: ipar és kézműipar (39/34), bányászat és fémipar (24/21), építőipar (26/34), textilipar (23/6) és élelmiszeripar (7/8). De az amerikai megszállási övezettől eltérően itt végrehajtották a földreformot, amelynek az elüldözöttek arányukat meghaladóan váltak kedvezményezettjeivé.⁵⁶ 1950-ig több mint kilencvenezer „áttelepülő” kapott földet a földreform során. Még ha ekkoriban a földhöz jutott elüldözöttek fele nem is rendelkezett saját lakóházzal és istállókkal, illetve 1953-ig tizenöt százalékuk föl is adta gazdaságát, azért nem becsülhetjük le azt a pszichológiailag is pozitív hatást, amelyet a földreform gyakorolt a paraszti népességnek a szovjet megszállási övezetbe, illetve később az NDK-ba való beilleszkedésére.

Ennek ellenére a szovjet megszállási övezetben illetőleg az NDK-ban sem tudott az összes elüldözött paraszt a mezőgazdaságban elhelyezkedni. A már említett dombóvári transzportból még a pirnai táborban kiválasztottak 126 szakembert 469 hozzátartozóval, akiket bányászati munkára alkalmasnak találtak és ennek megfelelően osztottak be.⁵⁷ Ez a mindegyik transzportnál megfigyelhető eljárás két szempontból is érdekes. Először is utal arra, hogy a magyarországi németeket a szovjet megszállási övezeten belül miért éppen Szászországban telepítették le. Az egyik ok bizonyára az Érchegeység bányavidekein tapasztalható munkaerőhiány lehetett. Másodszor pedig tanúsítja a hatóságok által kezdetektől fogva „elrendelt” foglalkozásváltás létét, amit az érintettek nem mindig fogadtak el minden további nélkül. A magyarországi német áttelepülőkről szóló, 1948-ban írt hangulatjelentésben a következő olvasható: „Egyáltalán nem lelkesednek a bányászatért, úgy vélik, ők parasztok és a mezőgazdaságban szeretnének dolgozni.”⁵⁸ Összességében azonban úgy

56 Wolfgang Meinicke: Die Bodenreform und die Vertriebenen in der SBZ und in den Anfangsjahren der DDR. [A földreform és az elüldözöttek a szovjet megszállási övezetben és az NDK első éveiben.] In: Wille et al. (szerk.): Sie hatten alles verloren (lásd 44. lábjegyzet), 55–85. o.; Arnd Bauernkämper: Die vorgetäuschte Integration. Die Auswirkungen der Bodenreform und Flüchtlingssiedlung auf die berufliche Eingliederung der Vertriebenen in die Landwirtschaft in Deutschland 1945–1960. [Az eljárt integráció. A földreform és a menekültelepek hatása a kitelepítetteknek a német mezőgazdaságba való beillesztésére, 1945–1960.] In: Hoffmann et al. (szerk.): *Geglückte Integration? Spezifika und Vergleichbarkeiten der Vertriebenen-Eingliederung in der SBZ/DDR*. München, 1999. 193–214. o.

57 Drezdai Állami Levéltár, LRS, Mdl, 3006, 1948. 6. 21.

58 Drezdai Állami Levéltár, LRS, Mdl 2337, 1. kötet, 1948. 3. 21.

tűnik, a hatóságok elégedettek voltak a munkateljesítménnyel. „A magyarországi németek munkájával kapcsolatban még sehonnan nem érkezett panasz. A textiliparban kifejezetten hangsúlyozzák, hogy szorgalmukkal és kezűgyességükkel egyenesen kiemelkednek.”⁵⁹ Egy másik esetben a „munkaörömet” hangsúlyozzák, illetve azt, hogy a magyarországi németek a kiszabott munkát „javarészt ellentmondás nélkül” elfogadják.⁶⁰

A rendelkezésünkre álló vallomások azt is mutatják, hogy a menekültek és elüldözöttek mindennapjai nem csupán a munka szférájában változtak alapvetően. A már idézett levélben a sváb asszony fontosnak találja megjegyezni, hogy férjének van munkája. A menekültek és elüldözöttek köreiből állandóan átlagon felüli munkanélküliség a valutareform után még tovább emelkedett, s csak az ötvenes évek végére érte el a helybéli lakosságra jellemző szintet, így egyáltalán nem volt magától értetődő, ha valakinek volt munkahelye. Egy 1949-ben írt levélben egy másik asszony általában kielégítőnek tartaná a helyzetet, „csak ne vónánk szűkiben a pénznek, s nem fenyegetne a munkanélküliség, ami mindünket ojan sűjosan érint, hogy keserű sorsnak és szenvedésnek nézhetünk a szemibe”.⁶¹ Ha valaki munkához is jutott a gyengélkedő munkaerőpiacon, valószínűleg akkor sem a szakmájában. Egy egykori parasztasszony 1948-ban azt írta, hogy apja kőművesként, fivére pedig bányászként dolgozik.⁶² Nem csak a foglalkozásváltás mint olyan jelentett alapvető változást. Hozzá kellett szokni az új napi- és munkaritmushoz is. Immár nem a nap- és évszakokhoz kellett igazodni, amit parasztként megszoktak; a ritmust ezentúl az ipari üzem szabta meg.

A kikényszerített foglalkozásváltás, amely – mind az egykori faluközösséghez, mind pedig az új környezethez viszonyítva – gyakran szociális lecsúszással járt, a sokáig élő remény, hogy „talán visszamehetünk drága hazánkba”, az általánosan rossz gazdasági és szociális körülmények, továbbá a megszállt övezetekben és Magyarországon zajló politikai fejlemények nem kedveztek a helybéli lakosság és az újonnan érkezettek viszonyának. Inkább tovább élezték a menekültek és elüldözöttek iránt nem túl barátságos hangulatot, akik konkurenciát jelentettek a lakás- és munkaerőpiacon. Ebben a helyzetben a külső megjelenés, a szokások, az étkezés, a nyelv és a vallás mássága, az, ami idegenként hatott, szembefordulást generált.

59 Drezdai Állami Levéltár, LRS, Mdl 2970, 1949. 1. 3.: Az asszimiláció állása a zittai járásban.

60 Drezdai Állami Levéltár, LRS, Mdl, Munkaügyi és Szociális Minisztérium 419, 1948. 3. 8.

61 Bonomi: Mein Briefwechsel (lásd 1. lábjegyzet), 164. o. 1949. 3. 28-i levél

62 Bonomi: Mein Briefwechsel (lásd 1. lábjegyzet), 167. o., 1947. 11. 13-i levél.

Szászországgal ellentétben Württemberg-Badenben a népsűrűség a menekültek és elüldözöttek beköltözésével jelentősen növekedett. A sok tábor ellenére is számos épületet kellett eredeti céljától eltérően használni. Előfordult, hogy a menekülteket és elüldözötteket – néha rendőri segítséggel – magánházaknál helyezték el, ami szükségszerűen a helybéli lakosság és az új polgárok szorosabb kapcsolatához vezetett. „Vannak jó emberek is de kevesen ahol mi lakunk azoknak sincs semmijük ezért ők is jók.”⁶³ Ugyanakkor a württembergi Ludwigsburg körzetébe tartozó Höpfigheimből egy asszony 1946-ban azt írta a badeni Neckarelzben lakó apjának, hogy a házigazdájukkal közösen disznót vágtak. Ők is kaptak hatvan kilogramm húst.⁶⁴ A kis területen való együttélés, a konyha megosztása, ahol mindkét fél számára új, ismeretlen fűszerekkel, ismeretlen receptek szerint készültek az ételek, gyakran okozott sűrűlódásokat. A másikat mindenki kényszerűen ismerte meg közvetlen közléről. S mivel a másik idegen volt, ezért azt a saját, meghitt hagyományok védelmében általában el is utasították. Egy asszony 1948 októberében megírta, hogy elmúlt héten „magyar süteményt sütöttem, ezek ilyen még nem is láttak, [...] ott ülnek a sajátjukban bennünket meg kidobnak és még alázatosak is lehetünk, ha valamit mesélünk otthonról azt nem hiszik el azt mondják a magyar asszonyok is csak olyanok mint az övéik [...] Nekem ez is jó volna, de a legszívesebben azt hallanám, hogy hazamehetünk.”⁶⁵

Sokáig, 1947-nél jóval tovább tartott a remény, hogy az utolsó szó még nem hangzott el. Minden Magyarországra vonatkozó hírt különös figyelemmel kísérték. A hírekhez magyar újságokból, a kiutasítottak számára kiadott hírlevelekből, a széleskörű és intenzív levelezésből, amely zajlott egyrészt a kiutasított rokonok és honfitársak, másrészt az otthon maradtak közt,⁶⁶ valamint a hazautazók elbeszéléseiből jutottak hozzá.⁶⁷ E nem éppen veszélytelen utazásokról nincsenek pontos adataink, de ha a fennmaradt levelekből ki-keressük az e forrásból származó híreket, arra következtethetünk, hogy nem

63 Bonomi: Mein Briefwechsel (lásd 1. lábjegyzet), 181. o., 1947. 5. 9-i levél.

64 Archiv des Instituts für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde [A Dunai Sváb Történeti és Országismereti Intézet levéltára (a továbbiakban AIDGL) NL Huy/Stalzer, 1947. 1. 13-i levél.

65 Bonomi: Mein Briefwechsel (lásd 1. lábjegyzet), 164. o., 1946. 12. 30-i levél. Vö: Utz Jeggle: Kaldaunen und Elche. Kulturelle Sicherungssysteme bei Heimatvertriebenen. [Pacal és jávorszarvasok. A kitelepítettek kulturális biztosítékrendszerei.] In: Hoffmann et al. (szerk.): *Vértriebene in Deutschland. Interdisziplinäre Ergebnisse und Forschungsperspektiven*. München, 2000. 395–407. o.

66 Bonomi: Mein Briefwechsel (lásd 1. lábjegyzet), 165. o., 1949. 4. 17-i levél.

67 Bonomi: Mein Briefwechsel (lásd 1. lábjegyzet), 61. o., 1946. 7. 27.

túl sokan próbálták meg. Minden olyan pletykát, amely szerint hamarosan hazamehetnek, megkönnyebbuléssel fogadtak. A Württembergi Caritas Magyarországi Németek részlege 1947 januárja óta megjelenő hírlevele, amely hamarosan a jellemző *Unsere Post. Mitteilungen für Heimatvertriebene aus Ungarn* [A mi postánk. A magyar hazából elüldözöttek közlönye] címen jelent meg, erre számos példát szolgáltat. Ilyen az először 1949-ben Stuttgartban megjelent házi kalendárium is: az 1952. évi kiadvány címdoldala egy apát mutat fiával, a nyitott ablak előtt állnak. Tekintetük kelet felé követve a Duna folyását a budapesti Parlamentre mered.

A Szászországban fennmaradt jelentések hasonló viszonyokról tanúskodnak a szovjet megszállási övezetben is. „Nem titkolhatjuk, hogy az áttelepültek nagyobbik része a helyi lakossághoz viszonyítva rosszabb anyagi helyzete okán még mindig vendégnek tekinti magát, közülük csak kevesen tudtak gyökeret verni.”⁶⁸ Egy 1948. márciusi, speciálisan a magyarországi németekre vonatkozó hangulatjelentésben ez áll: „A magyar áttelepültek nagy része vissza szeretne térni magyar hazájába, amilyen gyorsan csak lehet. Mivel nagyon ragaszkodnak fáradtsággal megszerzett javaikhoz, e javak iránt erős vágy él bennünk. Az új hazától, a szétvert anyaországtól, Németországtól nem sokat várnak. Úgy vélik, hogy az ország túlnépesedett, ezért is olyan rossz az élelmezési helyzet.”⁶⁹ Az 1948 októberében az egyes szászországi körzetek által megrendezett Áttelepülők hete lezárásának tanulságaként a következő olvasható: „A helybélieket nem érdekli az áttelepülők sorsa. Az áttelepülők vissza akarnak menni.”⁷⁰

Az elüldözöttek számára éppen a kiutasítást követő első évek okoztak ketős nehézséget: egyrészt hazatérni törekedtek, másrészt új helyükön igyekeztek javítani a körülményeiken, minél gyorsabban el akarták hagyni a tábort vagy magánházaknál kijelölt ideiglenes lakhelyeiket. Ebből az óhajból eredően indultak be az első lakásépítési projektek, amelyekben a Magyarországról elüldözött németek is részt vettek. A württembergi böblingeni körzet Schönaich településén a helybéliek és a menekültek közösen alapítottak építkezési szövetkezetet. Az anyagbeszerzés egy részét az elüldözöttek által alapított vállalkozás vállalta magára. Téglát gyártottak, amelyhez a hazaitól eltérően nem

68 Drezdai Állami Levéltár, LRS, MdI, 1. kötet, 1948. augusztus havi jelentés.

69 Drezdai Állami Levéltár, LRS, MdI, Hangulatjelentés a magyarországi áttelepülőkről, 1948. 3. 21.

70 Just: Die Lösung (lásd 45. lábjegyzet) 102. o.

adagoltak pelyvát.⁷¹ A magyarországi német menekülteknek a Wertheim melletti Reinhardshofban és a hesseni Darmstadt⁷² mellett létrejött telepeit az állami támogatás mellett az önszegélyezés hozta létre. Ezeket később további telepek, városnegyedek, utcák követték.⁷³

Csakhogy a helybeliek és az elüldözöttek közötti kölcsönös bizalmatlanság az első házak felépültével sem szűnt meg. A magyarországi németek által felépített házakat becsmérlően „cigánytelep”-nek nevezték.⁷⁴ Az új lakók már a mindaddig természetesen hordott népviseleteikkel föltűntek a württembergi, badeni, hesseni és szászországi falvakban. Ezt a szemtanúkkal folytatott beszélgetések éppúgy bizonyítják, mint az önvallomások. „A férfiak otthon ugyanúgy öltözöködték, mint az itteniek. Mi, asszonyok, odahaza népviseletben jártunk. De itt, Németországban nem hordjuk többé. Először is a szoknyához, ahogyan mi hordjuk, nyolc méter anyag kell, és ezt nem engedhetjük meg magunknak. Meg aztán túlságosan is föltűnő a népviselet. Amikor anyám eleinte népviseletben ment a templomba, mindenki őt bámulta.”⁷⁵ Hasonlóak olvashatók a szászországi Zwittau környékén új hazára talált egykori lánycsóki asszonyok leveleiben is.⁷⁶

71 Mathias Beer: *Alte Heimat – Neue Heimat. Das spezifische Verständnis von Kirche und Gemeinschaft bei den Vertriebenen aus Südosteuropa und dessen Auswirkungen auf den Eingliederungsprozess im deutschen Südwesten.* [Régi haza – új haza. Az egyház és a közösség specifikus értelmezése a délkelet-európai kitelepítettek körében és annak hatásai a beilleszkedési folyamatra Németország délnyugati részeiben.] In: *Jahrbuch für ostdeutsche Volkskunde* 36 (1993), 244–272. o., különösen 256. o.

72 Krisztina Kaltenecker: *Wie wird eine Baustelle zur Gemeinde? Das Grundkonzept der Darmstädter Donausiedlung zur Ansiedlung und Eingliederung (1949–1954).* [Miként válik az építési terület községgé? A darmstadti telep mint a letelepedés és a beilleszkedés alapkonceptiója (1949–1954)] In: Hans-Werner Retterath (szerk.): *Ortsbezüge. Deutsche in und aus dem mittleren Donauraum.* Referate der Tagung des Johannes-Künzig-Instituts für ostdeutsche Volkskunde vom 25.–27. Oktober 2000. Freiburg, 2001. 193–221. o.

73 Hermann Bausinger et al.: *Neue Siedlungen. Volkskundlich-soziologische Untersuchungen des Ludwig-Uhland-Instituts Tübingen.* [Új telepek. A tübingeni Ludwig Uhland Intézet néprajz-szociológiai kutatása.] Stuttgart, 1959.; Christel Köhle-Hetzinger (szerk.): *Neue Siedlungen – Neue Fragen. Eine Folgestudie über heimatvertriebene in Baden-Württemberg – 40 Jahre danach.* [Új telepek – új kérdések. Utótanulmány a baden-württembergi kitelepítettekről – negyven év múltán.] Tübingen, 1995.

74 Bonomi: *Mein Briefwechsel* (lásd 1. lábjegyzet), 166. o. és k. 1955. 12. 23-i levél.

75 Adolf Kämpf: *Die Austreibung der Ostdeutschen nach dem zweiten Weltkrieg im Blickwinkel einer hohenloheschen Landgemeinde.* [A kelet-németek elűzése a második világháború után egy hohenlohei faluközösség szemszögéből.] Tudományos házidolgozat. Rot am See, 1952. 117. és 125. o.

76 Rutsch, *Die Vertreibung* (lásd 42. lábjegyzet), 46. o.; lásd még Henrike Hampe: *Abschied von „Juppl” und „Kittel”. Kleidungsweisen im Integrationsprozess der Flüchtlinge und Vertriebenen.* [Búcsú a „juppl”-tól és a köténytől. A ruházat szerepe a menekültek és a kitelepítettek integrációjának folyamatában.] In: Retterath (szerk.): *Ortsbezüge* (lásd 90. lábjegyzet), 223–244. o.

A Magyarországról elűzött németek nem csupán ruházatukkal tűntek fel új környezetükben. A félreismerhetetlen magyar akcentussal beszélt dialektusuk is szokatlan volt a sváboknak, bajoroknak, badenieknek vagy szászoknak. Fordítva ez ugyanúgy érvényes. A 19. század vége óta az asszimilációra törekvő magyar nyelvpolitika épp akkora gondot okozott a magyarországi német gyermekeknek, mint a felnőtteknek. Egy anya írja leányáról: „A tanulás eleinte nem ment neki, mert németül nem tudott sem olvasni, sem számolni és sokat sírt és gyakran mondogatta hogy ez egy cirkusz. De mostan már szépen megért mindent és jobb már neki.”⁷⁷ A helyi lakossághoz képest szinte minden területen rosszabb kiinduló helyzetükön a menekültek és elüldözöttek a beilleszkedés és teljesítmény révén próbálták javítani. Ez minden szférára érvényes volt, az iskolától kezdve a sporton át a munkahelyig, s a még évekig rossz szemmel nézett, betolakodóként kezelt idegenek öntudata erősödésének lényeges tényezőjévé vált. Egy asszony érezhető büszkeséggel számolt be 1951-ben azokról a sikerekről, amelyeket a magyarországi németek értek el, valamint arról, hogy miként reagált erre a helybéli lakosság. „Ballagási ünnepség volt, és ott volt [...] a mindegyik közül a legjobb diáklány az egész községben. [...] A nagy konkurencia ellenére ő lett a győztes és tanítónő akar lenni. A [...] menekültek a legjobbak az iskolában, a foci pályán, az ünnepségeken és előadásokon, a templomi imádságnál, mindenütt, tehát ebből a szempontból nincs miért szégyenkeznünk. Akkor azt mondják az itteniek, látjuk, ezeknek van idejük a gyerekeikre.”⁷⁸

Magyarországról főként katolikus vallásúakat telepítettek jobbára evangélikus községekbe. Ezáltal egyes országrészek felekezeti struktúrája lényegesen megváltozott.⁷⁹ Ez akkor is kihívást jelentett, ha az adott helységben volt katolikus templom. Egy asszony a következőket írja községe katolikus papjáról: „Igen hirtelen egy ember, a magyarok is azok, ezé’ egyáltalán nem illünk egymásho’. A menekülteket ő is úgy kezeli, mint kocsin az 5ödik kereket. Ez minden vasárnap szitkozódhat a szószéken. Mosmár nem akar a templomba menni senki. Aszongya istentelen népek vagyunk mi, ezér is kellett elmennünk ott-honrul meg ilyeneket, csak éppen semmi kedveset.”⁸⁰ Noha a pozitív tapasztalatok összképét kiegészítő efféle jelenségeket nem szabad elkapkodva általánosítanunk, azért ezek semmiképpen sem ösztönözték az új környezetbe

77 Bonomi: Mein Briefwechsel (lásd 1. lábjegyzet), 178. o. és k., 1946. 10. 8-i levél.

78 Bonomi: Mein Briefwechsel (lásd 1. lábjegyzet), 169. o. 1951. 3. 20-i levél

79 Borawski: Vertrieben (lásd 28. lábjegyzet) Flucht, Vertreibung, Eingliederung (lásd 28. lábjegyzet) 233–239. o.

80 Bonomi: Mein Briefwechsel (lásd 1. lábjegyzet), 170 o., 1947. 10. 6-i levél.

való beilleszkedést. Éppen ellenkezőleg, azt az egyébként is meglévő hajlandóságot erősítették, hogy a menekültek bezárkózzanak saját kulturális hagyományaik keretei közé, menedéket keresve az új környezetben. „Összepakoltunk hát és [...] -ba utaztunk. Egész Budaörs összegyűlt itten, teljesen otthonos volt minden, a virág szőnyeg, a dalok, az arcok, hát minden más volt, több mint egy év óta először énekelhettük saját énekeinket a saját zenénkkel.”⁸¹

Nem csupán az egyház – a fenti esetben az elüldözöttek zarándoklata – nyújtott lehetőséget arra, hogy az érintettek találkozhassanak, valamiképpen ellenállhassanak a faluközösségek szétbomlásának, amelyet a kiutasítási és letelepítési gyakorlat valamint az izolálásukra irányuló kísérlet tűzött ki célul maga elé.⁸² Intenzív levelezést folyt, a hírek jöttek-mentek. A honfítársak temetése nyújtott alkalmat, hogy a régi ismerősök összejárhassanak, megoszthassák egymással tapasztalataikat. A farsangi ünnepségek, a templomszentelések, mint amelyet a törökbálintiak ünnepeltek 1948. június 11-én nagy számban a württembergi Göppingen körzetének Süßen nevű településén, többet jelentettek egyszerű ünnepségeknél. Hírbörze is volt ez egyben és olyan találkozás, amely ébren tartotta az emlékeket és a specifikus kulturális emlékezetet: „Ismét igazán otthon lehettek”.⁸³

Az azonos származású emberek közössége volt az, ami tartást adott az egymástól elszakított kitiszítottak számára, hogy a helybéli lakossággal közösen végül is az új környezetbe beilleszkedjenek, az új időkhöz alkalmazkodjanak. De éppen a származásra, a más társadalmi, szociális és politikai kontextusból eredő kulturális hagyományokra való hivatkozás okozta, hogy azok az új hazában sokáig meg is maradtak. Például a délkelet-európai elüldözöttek még a hatvanas években is sűrűbben jártak istentiszteletekre és áldozásra, mint a máshonnan érkezettek. Ugyanígy a hagyományápolás terén is megfigyelhetjük, hogy az elüldözött magyarországi svábok másoknál sokkal tovább követték a hagyományos mintákat, amint az egy 1955-ös baden-würt-

81 Bonomi: Mein Briefwechsel (lásd 1. lábjegyzet), 170. o., 1947. 1. 29-i levél. Az egyház és a közösség speciális értelmezésének a beilleszkedési folyamatban betöltött szerepéről lásd még: Beer: Alte Heimat (71. lábjegyzet).

82 Georg R. Schroubek: *Wallfahrt und Heimatverlust. Ein Beitrag zur religiösen Volkskunde der Gegenwart.* [Zarándoklat és a haza elvesztése. Adalék a jelenkor vallási néprajzához.] Marburg, 1968.

83 Mitteilungen des Caritasverbandes für Württemberg, Ungarndeutsche Abteilung, [A Caritasverband für Württemberg, Ungarndeutsche Abteilung közleménye.] 8. körlevél, 1948. augusztus, 4. o. vö.: Füzes Miklós: *Válami Magyarországon maradt: a kitelepített magyarországi németek beilleszkedése Németországban.* Pécs, 1999.

tembergi felmérés mutatja.⁸⁴ A tradíciókhoz való ragaszkodást láthatjuk a Duna térségéből érkezett menekültek és elüldözöttek specifikus házassági szokásaiban is. Csak igen lassan emelkedett a helybeliek és újonnan jöttek közötti vegyes házasságok aránya, a délkelet-európai németeknél sokkal lassabban, mint az elűzöttek bármely másik csoportjánál.⁸⁵

A hazába való visszatérés iránti vágy abban a mértékben csökkent, ahogyan a településterület gazdasági helyzete javult, főként a valutareform és az ötvenes évek eleji gazdasági fellendülés eredményeképpen, miközben Magyarországon a helyzet egyre romlott. A lassú kulturális beilleszkedés hosszadalmas folyamatának újabb fázisa kezdődött ekkor el.⁸⁶ Egy 1956-ban írt levél egy magyarországi asszony látogatásáról szól, akinek négy testvére élt a szövetségi köztársaságban. „Olyan szegényesen öltözve érkezett de a testvérei tetőtől-talpig kistafírungozták. Csak lesett hogy itten hogy föl van építve minden és a sok autók Magyarországon félóránként látni egyet, mondta. Azt mondta hogy nem akarunk Magyarországon maradni olyan szép itt.”⁸⁷ De azért az alábbi, 1952-ből származó példa mégsem különleges eset: „Olyan papírokat kaptunk kitőtésre [...] a háztartási segítség, szép, de amikó a terhek kiegyenlítéséről van szó ott már nem tudni tegyük-e ne tegyük-e mer talán eljön majd az óra, amikor ott állunk és nem vihetünk többet magunkkal haza.”⁸⁸ Egy kislány iskolai füzetében 1955. december 28-i keltezéssel áll egy dalszöveg, amely így kezdődik: „Mily idegen vagyok ebben az országban, hisz a bölcsőm ott ringott, Keleten”, s így végződik „bárcsak otthon lehetnék”.⁸⁹

Az NSZK-ban az integráció koncepciója alapján támogatták az elüldözöttek kulturális sajátosságainak megőrzését. Törvényben írták elő, hogy az azonos származású embereknek joguk van magukkal hozott kulturális örökségük ápolására. Ezzel szemben a szovjet megszállási övezetben 1949-ben hivatalosan tiltották meg, hogy az áttelepültek országos szinten találkozókat szervezhessenek. „Az áttelepültek szervezeteinek kialakítását, hazafias

84 Friedrich H. Schmidt-Ebhausen: Aus der Arbeit der Württembergischen Landesstelle für Volkskunde. [A württembergi tartományi Néprajzi Intézet munkáiból.] In: *Jahrbuch für Volkskunde der Heimatvertriebenen* 1 (1955), 217–222. o.

85 Die Eheschließungen der Vertriebenen in Baden-Württemberg 1950–1952. [Az elüldözöttek házasságkötései Baden-Württembergben, 1950–1952.] In: *Statistische Monatshefte Baden-Württemberg* 2 (1954), 2. szám. 69–74. o.

86 Ulrich Tolksdorf: Phasen der kulturellen Integration bei Flüchtlingen und Aussiedlern. [A menekültek és kitelepítettek kulturális integrációjának fázisai.] In: Klaus J. Bade (szerk.): *Neue Heimat im Westen. Vertriebene, Flüchtlinge, Aussiedler*. Münster, 1990. 106–127. o.

87 Bonomi: Mein Briefwechsel (lásd 1. lábjegyzet), 186. o. és k., 1956. 10. 23-i levél.

88 Bonomi: Mein Briefwechsel (lásd 1. lábjegyzet), 168. o., 1952. 12. 11-i levél.

89 AIDGL, NL Huy/Stalzer.

csoportokká való összefogását, amelyet főként egyházi szervezetek támogatnak [...] meg kell akadályozni”⁹⁰, követelte az NSzEP vezetősége. Amíg az NSZK-ban 1949-től a Szövetségi Menekültügyi Minisztérium létrehozásával majd az ezt követő törvényekkel a menekültek és a keletről elüldözöttek számára szabaddá vált az út, hogy ne egyszerűen új polgárokként, hanem hazájukat elvesztettként illeszkedhessenek be,⁹¹ addig az ötvenes évektől kezdődően az NDK-ban az 1945-től áttelepülteknek, 1947-től pedig új polgároknak nevezettek menekültekként és elűzöttekként nyomtalanul eltűntek. Ettől fogva a munkások és parasztok államának asszimilálódott polgáraiként kezelték őket, akik különleges társadalmi csoportként többé nem tűnhettek fel. De hogy mégis léteztek, az a német újraegyesítés után vált világossá, amikor is hivatalos találkozáson a háború után először találkozhattak a régi és az új tartományokban, illetve a Magyarországon élő magyarországi németek.

4.

A kitelepítések regionális jellemzőire, valamint az ez által érintett emberekre a kutatás mindeddig éppoly kevés figyelmet szentelt,⁹² mint arra, hogy összevesse, miként zajlott le a beilleszkedés folyamata a Német Szövetségi Köztársaságban és az NDK-ban. A több mint tizenkétfélmillió menekült és elüldözött egy tömegben való vizsgálatakor az egyes csoportok sajátosságai alig tűnnek fel. Pedig ez, amint azt a magyarországi németek példája is mutatja, döntő jelentőséggel bír a kényszermigráció módozatai szempontjából éppúgy, mint a beilleszkedési folyamat specifikus kialakulásának szempontjából, amint az az esetleg mégoly kevésé feltűnő forrásokban is szerepel. Ha e sajátosságokat komolyan vesszük és multidiszciplináris módon vizsgáljuk, nem pedig megvetően az elüldözöttek folklorisztikus kultúrájaként kezeljük, nos csak ekkor foghatjuk föl a már idézett levél ártalmatlannak tűnő részletében rejlő valódi hordereőt – „itten van hát ippeg a fele a fele meg odahaza”.

Fordította: *Mesés Péter*

90 Wille: Die zentralverwaltung (57. lábjegyzet), 54. o.

91 Mathias Beer: 50 Jahre Bundesrepublik Deutschland – 50 Jahre Einwanderung. Das Beispiel der deutschen Vertriebenen und Flüchtlinge. [Ötven éves Német Szövetségi Köztársaság – ötven év bevándorlás. A német kitelepítettek és menekültek példája.] In: *Zwischen Isolation und Integration. 50 Jahre Eingliederung in der Bundesrepublik Deutschland*. Haus der Heimat des Landes Baden-Württemberg. Filderstadt, 2001. 9–28. o.

92 Mathias Beer: Selbstbild und Fremdbild als Faktoren bei der Eingliederung der Flüchtlinge und Vertriebenen nach 1945. [Önkép és az idegen képe mint a menekültek és kitelepítettek 1945 utáni beilleszkedésének tényezője.] In: Sylvia Schraut, Thomas Grosser (szerk.): *Die Flüchtlingsfrage in der deutschen Nachkriegsgesellschaft*. Mannheim, 1996. 31–53. o.